

Szent István országa

István király ujitó volt, de nem forradalmár, s ha az új magyar államszervezet megalapításánál idegen, frank-bajor mintákat vett is példaképül, azokból nem a korabelieket, amelyek már elfajultak, hanem a két évszázaddal előbb élt Nagy Károly alkotásait tekintette követendő példának. Am gondja volt arra is, hogy az új intézményekkel és jogszokásokkal, amelyeket a hazai talajba ültetett, ki ne irtsa azokat a régi évszázados hagyományokban gyökerező vérségi kötelékeket, az ősi nemzetségi szokásjogot, amely a magyar társadalom és magángazdaság alapintézménye volt. Ezeket sértetlenül hagyta, mivel jól tudta, hogy szükségesek.

A korabeli magyar nemeseket, akik nemzetségi kötelékben éltek mint szabad magyar birtokosok, a királyhoz csak közjogi kötelék köthette. Ez a közjogi kötelék abban állott, hogy a király, mint a régi törzsfők és a törzsszövetségi fejedelem jogutóda, közvetlenül és személyesen gyakorolta velük szemben méltóságából származó jogait. Így például főbenjáró ügyekben, nemzetségek közti viszályokban a király személyesen ítélkezett közöttük. Háborus veszedelem esetén a király személyes vezetése alatt szálltak hadba, de maguk viselték a hadjárat összes terheit is. Ezen kívül tartoztak megengedni, hogy az uralmuk alatt élő népek beszolgáltatassák azon közjogi természetű terheket, amelyeket az összes országlakosokra vetettek ki. A nádorispán csak mint a király képviselője és helyettese ítélkezhetett a királyi udvarban nemesek ügyeiben s háboru esetén csak mint a királyt helyettesítő alvezér vezethette őket. A várispánok csupán közreműködtek a nemesi birtokokon élő népektől járó királyi regáléjövödelmek és az egyházi tized behajtásában. Eljárhattak ugyan az egyház és nemesek között felmerült vitás esetek elintézésében is, de csak akkor, ha ezek önszántukból vitték eléjük ügyüket. Más különben alattvalói kötelezettségükön túli jogviszonyaikat a nemzetségi szokásjog szabályozta.

Szent István törvényeiben ugyan már kifejezésre jut a magántulajdon elve, de nem gondol a nemzetségi vagyonjognak, a közös birtoklás és korlátlan végrendelkezés rendszerének megszüntetésére, hanem továbbra is szabad utat enged a nemzetségi szokásjog érvényesülésének. Így a nemesség vagyonát, szállásbirtokát továbbra is minden korlátozás nélkül szabadon, az ősi jogszokás szerint, birtokközösség alapján birtokolta. Mikor Szent István a saját királyi birtokát védelmező törvényes intézkedéseit megtette, ugyanakkor mindenkinek teljes szabadságot adott arra, hogy saját vagyonát rokonai, vagy az egyház között feloszthassa, vagy nekik adományozhassa s ezt az adományt, vagy hagyományt törvényes védelme alá vette.

A nemes tehát ezen túl is csak azzal rendelkezhetett szabadon, ami az övé volt, ami magántulajdonát képezte, tehát amit maga szerzett, vagy vásárolt, s ezt, mint egyéni vagyonát, birtokát, szabadon adományozhatta és hagyhatta. A nemzetségi vagyon, vagyis

örökölt vagyon tulajdonosa azonban nem az azt élvező egyén, hanem a nemzetség, mint közösség volt, a szabad rendelkezés joga tehát ezt a közösséget illette meg. A közös birtok élvezetére vonatkozó ősi szokásjog pedig a következő volt. Ha a nemzetségi birtok élvezője elhalt, utána az a törvényes öröklés rendjén saját fiaira, vagy testvéreire szállott. Ezek kihaltával a rokonágra mindaddig, amíg az egész nemzetség ki nem halt. Ekkor a királyra szállt a nemzetségi közös vagyon. A nemzetségi közös vagyonból tehát csak akkor lehett adományozni, ha ahhoz a birtokos összes rokonai, nemzetsége minden egyes tagja is hozzájárult.

(A foglaló nemességnak ezt a jogszokását törvényesen is először Kálmán király ismerte el, de ezzel a joggal élnek a XII. és XIII. században már azok a bevándorolt nagyobb adományosok ivadékai is, akik jóval Szent István után jutottak adománybirtokhoz, bár az ő birtokuk eredetileg csak apáról-fiúra volt hagyható s azután visszaszállt a királyra, s csak Kálmán király terjesztette ki a testvérre és annak ivadékaira is és csak ezek kihaltja után rendelte vissza a királyi birtokba. Még tovább fejlődött e jog Nagy Lajos idejében, aki az *ösiség* címen ismert törvényes rendelkezésében ezt az eredetileg csak nemzetségi jogot az összes magyar nemesekre — tehát az időközben a vitézi rendből, vagy még alacsonyabb sorból nemesi szabadságra emelkedett birtokosokra is — kiterjesztette.)

De nemcsak a századokon át életbenmaradt nemzetségi birtok-közösség, hanem a nemzetségek jogvédelmi közössége sem szűnt meg az új államrend meghonosodásával. A nemzetségek kötelékében a nemesek ezentúl is jogvédelmi közösségben éltek, jogsérelem esetén pedig nem az új királyi törvények, hanem az ősi jogszokás alapján szolgáltatott elégtételt, amit az új törvények is elismertek. A királyi közhatóság csak akkor avatkozott be a nemzetségi jogszolgáltatásba, ha a nemesek magánharca már a közbékét is fenyegette, vagy ha a felek maguk kérték a közhatóság közbelépését és jogorvoslatát. Hogy ezt minden szabad alattvalójuknak megkönnyítsék, Szent István és utódai Nagyasszony napján, majd később István király napján évente törvényt napot ültek Fehérvárott, amikor mindenki szabadon elébük járulhatott panaszával vagy kérésével.

Egyedül az östiszteletben rejlő pogány kultuszközösségeknek vett véget a keresztény hit befogadása, bár a különböző halotti- és emiléktorokban s más temetési szokásokban még sokáig felismerhetők ezek a már értelmüket veszített pogány maradványok. A pogány kultuszközösségek helyét a XI—XII. században a keresztény nemzetségi kultuszközösség váltotta fel, ami abban nyilvánult, hogy a nemzetségek az ősi szállásbirtokon templomot, kolostort emeltek elhunyt ősök lelkiüdvéért s e kegyuraságok alá tartozó nemzetségi egyházak adományozásával és fenntartásával, védőszentjének különös tiszteletével fejezték ki az ősök iránti tiszteletüket és vérségi összefaragottságukat. (Ilyen nemzetségi egyházak voltak többek között a Bór- vagy Kalán-nemzetség pusztaszeri monostora, a Győr-nemzetség Zselick-Szent Jakabon, a Gutkeled-nemzetség nyiradonyi monostora, de ilyen

nemzetségi egyházat emelt maga Szent István is Óbuda mellett honalapító ősenek, Árpádnak sirja fölé.)

A magyar királyság megalapításakor tehát egymás mellett, de egymástól nem élesen elhatárolva, két teljesen különböző eredetű (ősi maradvány és nyugatról átvett) és természetű (nemzetségi és hűbéri színezetű) társadalmi és gazdasági szervezet s két jog volt hazánkban. A honfoglaló magyarság ivadékai, tehát a származási nemesség továbbra is a vérségi természetű ősmagyar társadalmi és gazdasági szervezet keretében s a pogány korból maradt jogszokások szerint élt, ugyanakkor a királyi adományban élt és tiszttségre (ispánság) emelt főtisztviselő-réteg a királyi birtokon élő alsóbb néposztállyal együtt a nyugatról átültetett hűbéri természetű királyi társadalmi és gazdasági szervezet keretében s a Szent István törvényeiben lefektetett új írott jog rendelkezései alá tartozott.

Mindezek azt mutatják, hogy Szent István törvényhozásának célja nem a régi társadalmi, gazdasági és jogrend kiirtása, vagy megváltoztatása volt, hanem csak a mellette kialakult új, királyi társadalmi és gazdasági szervezet jogviszonyának, a keresztény királyság jogrendjének szabályozása volt. A két különböző szervezetet csak a király személye fűzte össze, különben teljesen függetlenek voltak egymástól. A későbbi nemesi vármegye körvonalai azonban ez időben kezdenek kibontakozni, mivel a királyi adományozások a származási nemesség több tagját kapcsolják a királyi társadalomhoz s ez biztosította a két szervezet későbbi teljes összeolvadását s egy új egységes társadalmi és gazdasági szervezet kialakulását.

Ez az egymás mellett élő két szervezet, a vérségi és hűbéri színezetű királyi szolgálatban élő társadalom kölcsönösen hatott egymásra. Nemcsak az ispáni méltóság, hanem az adománybirtok is nagy vonzóerővel bírt a nemesi társadalom tagjaira s természetesen, hogy mindtöbben léptek a király szolgálatába, hogy azután az ő révükön szoros személyi kapcsolatok jöjjenek létre a királyi és nemesi társadalom között. Az adományozás ugyanis meghonosította a magántulajdont, a tiszttségek elnyerése viszont utat nyitott az egyéni érvénysülésnek s így a kötött nemzetségi vagyon rendszere mellett lehetőlen társadalmi megoszlásnak. A származási nemesség tiszttségre, adományra vágyott, míg a tisztviselő és adománybirtokos nemesség a született nemesség függetlenségére. Ezek a törekvések eredményezték azt, hogy a kétféle nemesség közötti különbségek lassanként teljesen elmosódtak s honfoglaló magyarok és a királyi adománybirtokosok ivadékai egyetlen egységes birtokos nemesi osztályba olvadtak össze, mely a XIII. században országos renddé szervezkedve, már osztályköteléken és földbirtokon alapuló új társadalmi és gazdasági szervezet lesz.

És itt értünk Szent István király legjelentősebb alkotásához, amikor az addigi nomád vérségi kapcsolatokon nyugvó földközösség mellé, majd azt teljesen kiszorítva, behozta a magyar közéletbe a *magánbirtoklást*. Ez volt legfontosabb világi ujitása, mert ez lett az egész új magyar társadalmi rend alapjává. Hiszen jól tudjuk, hogy

harcos és szabad a nomád magyar felfogás szerint egyazon jelentésű kifejezések voltak: minden katona egyenlő jogu tagja volt valamely nemzetségnek, amelyben fölötte senki sem uralkodott. Erre a pogány egyenlőségre és szabadságra mért halálos csapást István parancsa, amikor elrendelte, hogy ezután minden nagyobb kiterjedésű birtok ura — senior — saját szolgálatára harcosokat, hadiszolgákat tartson. Ezzel a rendelkezésével Szent István a nomád szabadság fogalma helyébe a *hűség* eszméjét tette állama alapjává.

Élete munkája végén István bizalommal nézhetett a jövőbe és büszkeséggel a múltba. A pogány nemzetségek laza tömegéből sikerült szilárdan megalapozott keresztény államot alkotnia és az új államegyéniséget a keresztény-germán műveltség közösségébe beilleszteni. Ennyi munka és eredmény szinte sok egy ember életére s a történettudomány szívesen felosztaná István művét több nemzedék között. De az ő hatalmas alakján kudarcot vall az ilyen egyéniségellenes elméleti törekvés. *Szent István valóban egyik legszebb és politikailag legértékesebb alakja a magyar történelemnek, Magyarország államiségének pedig bizonyára nem volt nála eredményesebb munkása.* A nyugati irányú fejlődés már Géza idejében megindult, de a fejlődés sodrába igazán csak István alatt került be, ő kényszerítette a nemzetet arra, hogy az elkészült indulást siető haladással tegye jóvá. Az egész folyamatot a király indította meg, s ő is vezette tovább. A nemzeti királyság döntő szerepét Szent István kezdettől fogva felismerte és soha többé szem elől nem tévesztette. Tudatában mindig ott élt a gondolat, hogy amint az ujitást ő és atyja hozták létre, úgy az ujitás jövője, az ő munkájuk fennmaradása is utódaitól függ. Ez a gondolat adott erőt Istvánnak, hogy közvetlen örökösei ellen fel lépjen, mikor ezek a hitben gyöngének és a nyugati műveltség ellenségeinek bizonyultak. S itt mutatkozott be a magyar tragédiák gyökere: *a magyarság keleti eredetének és nyugati hivatásának összehitközése.*

Árpád családja Szent István után még 300 évig ült a magyar királyi trónon. A nemzet erre az időre hálával gondolhat vissza. A királyság alapítója legelső cselekedetével ugyan megfosztotta népét régi politikai szervezetétől, de a régi helyett újat, *magasabbrendűt* adott neki s gondoskodott róla, hogy utódai épségben tartsák élete munkáját. Újjáépítette, új alapokra helyezte az új keresztény királyságot, amely az általa nagy gonddal lerakott alapokon »megfogyva bár, de törve nem«, kilenc évszázad viszontagságait is sikeresen kiállotta.